

Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye İle AB Arasında İmzalanan Geri Kabul Anlaşması Çerçevesinde Hukuki Bir Değerlendirme

Kerem BATIR*

Özet

Geri Kabul Anlaşmaları son dönemde, özellikle 2015 yılında Avrupa'ya doğru yaşanan düzensiz göç akımı nedeniyle gündeme gelmiş olmasına rağmen Avrupa Birliği uygulamasında elli yıldan uzun bir geçmişe sahiptir. Avrupa Topluluklarının kurulduğu ilk yıllardan bu yana önceleri Üye Devletler arasında daha sonra Üye Devletlerle üçüncü ülkeler arasında ve nihayet Avrupa Birliği ile üçüncü ülkeler arasında geri kabul anlaşmaları imzalanmıştır. Avrupa Birliği'nin Amsterdam Antlaşması ile göç konusunda yetki kazanması ile birlikte AB'nin bu alandaki çabaları yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada önce geri kabul kavramının çıkış noktası ve uluslararası hukuktaki yeri değerlendirilecek, daha sonra tarihsel süreç içinde geri kabul anlaşmaları dönemler halinde ele alınacaktır. Bu bağlamda son dönem geri kabul anlaşmaları detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Son bölümde ise Türkiye ile Avrupa Birliği arasında imzalanan geri kabul anlaşması ve bu anlaşmanın Türk vatandaşları ve üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulüne ilişkin hükümleri incelenecek, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yaşanan gelişmeler irdelenecektir.
Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Göç Politikası, Geri Kabul Anlaşmaları, Sığınmacı, Düzensiz Göç, Güvenli Üçüncü Ülke

European Union's Readmission Agreements: a Legal Analysis Within the Framework of Readmission Agreement Between Turkey and The EU

Abstract

Although Readmission Agreements became main topic of conversation during the irregular migration flow towards Europe especially in 2015, they have a history of more than fifty years in EU practice. Since the foundation of the European Communities, readmission agreements have been concluded first between the Member States, then between the Member States and third countries and later between the European Union and third countries. The EU effort in this field intensified after the Amsterdam Treaty where the EU was empowered with competences in migration issues. This study will focus on first the starting point of the readmission concept and its place in international law, later examine readmission agreements in the historical process. Within this context latest term readmission agreements will be analysed in detail. Last part will be focus on the readmission agreement between Turkey and the EU. The provisions regarding to the readmission of Turkish nationals and third country nationals will be analysed in detail together with the developments during the implementation of the agreement.

Key words: European Union, Migration Policy, Readmission Agreements, Asylum-seeker, Irregular Migration, Safe Third Country

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

1.GİRİŞ

Geri Kabul Anlaşmaları Avrupa Birliği'nin 1970li yıllardan başlayarak artan bir biçimde göçmen akımına maruz kalmasına karşı geliştirdiği çarelerden birisidir. Dünya üzerinde istikrarsızlaşan bölgelerden daha istikrarlı bölgelere doğru göç akını başladığında göçmenlerin ana güzergâhlarından biri daima Avrupa yönünde olmaktadır. Avrupa Birliği Üye Devletleri önceleri bu göçmen akışı ile mücadele etmek üzere münferiden düzensiz göçün kaynağı olan ülkelerle geri kabul anlaşmaları imzalamaya çalışmışlar ancak bu ülkelerden gelen göçmenlerin pek çoğu için bu ülkelere geri dönmek hayati tehlike arz ettiğinden ya da göçmenlerin hangi ülkelerden geldiklerini tespite yarayan belgelerin bulunmadığından başarılı sonuçlar alınamamıştır. Bunun üzerine sadece kaynak ülkelerle değil bu kişilerin AB ülkelerine gelirken geçiş yaptıkları ülkelere de geri kabul yükümlülüğü getiren anlaşmalar gündeme gelmiş ve AB'nin son dönem politikası bu anlaşmaları yaygınlaştırmak olmuştur.

Bu çalışmada geri kabul kavramını uluslararası hukuk açısından ele aldıktan sonra geri kabul anlaşmaları özellikleri itibarıyla üç döneme ayrılarak incelenmiş, halen pek çok ülkeyle müzakereler devam etmekte olduğundan son dönem geri kabul anlaşmaları üzerinde daha fazla durulmuştur. Bu bağlamda Türkiye ile Avrupa Birliği arasında imzalanan geri kabul anlaşması da detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2. ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN GERİ KABUL KAVRAMI

1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 13.2. Maddesi uyarınca herkese kendi ülkesi de dahil olmak üzere herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir. Bu hüküm BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile daha da geliştirilmiş, Sözleşmenin 12.2. Maddesi uyarınca herkesin kendi ülkesi de dahil olmak üzere herhangi bir ülkeyi terk etmekte özgürdür, yine 12.4. maddesi uyarınca hiç kimsenin kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz. Benzer bir hükme Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 4 numaralı Ek Protokolünde de yer verilmiştir. Bu metinlerin hiçbirinde kişinin kendi ülkesine dönme hakkı ayrıntılı bir şekilde düzenlenmemiş, kapsamı ve sınırları belirsiz bırakılmıştır.

Devletin kendi vatandaşlarını ya da yabancıları uluslararası hukuk çerçevesinde geri kabul yükümlülüğünün olup olmadığı tartışma konusudur. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde kişilere tanınan ülkelere dönme hakkı devletlere de bu kişileri kabul etme yükümlülüğü yüklemektedir. Ancak geri kabul anlaşmaları bağlamında tartışılan kişinin kendi isteği ile ülkesine geri dönme hakkı bağlamında bir geri kabul yükümlülüğü değil, devletler arasında bir devlette yasa dışı bir şekilde bulunan diğer devlet vatandaşının ilk devletin talebi üzerine bu kişiyi geri kabul etme yükümlülüğünün olup olmadığıdır.

Konuyu bireylerin sahip olduğu ülkelere dönme hakkından bağımsız olarak ele alırsak Kay Hailbronner bir devletin kendi vatandaşlarını geri kabulü prensi-

binin uluslararası hukuk çerçevesinde imzalanan anlaşmalarda genel olarak tanındığını, hatta yeknesak bir *opinio juris* ve kesintisiz devlet uygulaması da mevcut olduğundan geri kabul prensibinin uluslararası teamül hukukunda da mevcut bir ilke olduğunu ileri sürmektedir.¹ Bu durum hali hazırdaki vatandaşlara ilişkin olup devletlerin eski vatandaşlarının geri kabulünde yeterli düzeyde devlet uygulaması ve yine yeterli düzeyde yeknesak bir *opinio juris*'in bulunmadığından hareketle devletlerin eski vatandaşlarını geri kabulüne ilişkin genel bir yükümlülük olmadığı da tespit edilmiştir.

Devletlerin kendi vatandaşlarını ülkelerine geri kabulünün yanı sıra Avrupa Birliği'nin imzaladığı geri kabul anlaşmaları ile gündeme gelen başka devlet vatandaşlarının transit olarak ilgili devletten Üye Devlete geçmesi halinde geri kabulüne ilişkin olarak, hükümler konulmasına rağmen devletler arasında ortak bir uygulamanın ve *opinio juris*'in yokluğu nedeniyle teamül hukukundan kaynaklanan, Uluslararası hukukta üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulüne ilişkin bir yükümlülüğün varlığı bu kişiler ilgili devletin topraklarından transit geçerek gelseler dahi genel olarak kabul görmemektedir.² Ancak Hailbronner uluslararası hukukun genel prensipleri çerçevesinde bir devletin komşusu olan bir devlette bulunan üçüncü ülke vatandaşlarını, bu kişilerin yasa dışı göçünün tolere edilmesi yahut desteklenmesi halinde, geri kabulü yükümlülüğü altında olduğunu iddia etmektedir. Hailbronner bu iddiasını devletler arasındaki iyi komşuluk ilişkileri prensibine dayandırmaktadır.³ Ancak bu görüşün biraz zorlama olduğu ve uluslararası hukukta bu konuda açık bir ilkenin bulunmadığı da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulü tartışmalarına farklı bir açıdan, mülteciler hukuku perspektifinden de yaklaşmak mümkündür. 1970li ve 1980li yıllarda Avrupa'ya yönelik sığınmacı akını hacim ve nitelik değiştirerek artmaya başladıkça Avrupalı hükümetler insani nedenler dışında yasal göçü neredeyse tamamen durdurdular. Bu dönemde iltica başvuruları artmış ancak başvuranların sığınmacı mı yoksa ekonomik göçmen mi oldukları tartışmalı hale gelmiştir. Bu dönemde devletler mülteci statüsü vermekten kaçındıkları için başvuruda bulunanlar birden çok devlete iltica başvurusunda bulunmaya başlamışlar; durum giderek büyüyen bir sorun halini almıştır. Bu dönemde başta İskandinavya ülkeleri olmak üzere devletler, yasalarında değişiklikler yaparak "ilk iltica başvurusunda bulunulan ülke" kavramını getirmişlerdir; buna göre iltica talebinde bulunacak olan kişiler ilk ayak bastıkları ülkede başvurularını yapacaklardır. Böylece başka ülkelerden geçerek gelen sığınmacıların iltica başvuruları kabul edilmeden bu ülkeye gelmeden önce geçtikleri ülkeye iadeleri gündeme gelmiştir.⁴

1 Kay Hailbronner, "Readmission Agreements and the Obligation on States under Public International Law to Readmit their Own and Foreign Nationals", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Yıl: 1997, Cilt:57, s.45.

2 Annabelle Roig ve Thomas Huddleston, "EC Readmission Agreements: A Re-evaluation of the Political Impasse", *European Journal of Migration and Law*, Yıl:2007, Cilt:9, s.364.

3 Kay Hailbronner, a.g.m., s.46.

4 Violeta Moreno-Lax, "The Legality of the "Safe Third Country" Notion Contested: Insights from the Law of Treaties", içinde G.S. Goodwin-Gill and P. Weckel (der.), *Migration & Refugee Protection in the 21st Century: Legal Aspects - The Hague Academy of International Law Centre*

1951 Mülteci Sözleşmesinde iltica başvurularının hangi devlete yapılacağı konusunda bir düzenleme yoktur. Sözleşmenin 31. Maddesinde "... hayatlarının ve özgürlüklerinin tehdit altında bulunduğu ülkeden doğruca gelerek..." şeklindeki düzenleme de başvuruya ilişkin olmasa da iltica taleplerinin ilk gelinen ülkede yapılmasını işaret ettiği söylenebilir. İltica talebinde bulunan kişilerin hayatı ya da özgürlükleri tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına geri gönderilmesi veya iade edilmesi Sözleşmenin 33. Maddesi ile yasaklanmıştır. Bu bağlamda gelen sığınmacıların hayatlarının ve özgürlüklerinin tehdit altında olmadığı güvenli bir üçüncü ülke olarak geri kabul anlaşmaları ile transit geçiş yaparak geldikleri ülkelere iadeleri mümkündür.⁵ Kaldı ki sığınmacıların hukuki statüleri bir Üye Devletin topraklarına varmalarından sonra ilk evrede değerlendirilmekte, AB Prosedürleri ve Yeterlilik Yönergeleri çerçevesinde koruma talepleri ret edilenlerin geldikleri kaynak ülkeye ya da transit ülkeye geri gönderilmelerini sağlamak için geri kabul anlaşmaları kullanılmaktadır.⁶

Diğer taraftan bu çalışmanın konusu olan geri kabul anlaşmaları ile hem vatandaşların geri kabulü hem de vatandaş olmayan üçüncü ülke vatandaşlarının ya da vatansızların geri kabulü anlaşma metinlerinde yer bulmaya başladıkça geri kabul uluslararası antlaşmalar hukukunun bir parçası haline gelmiştir. Yine de anlaşmalar sadece taraf olan devletleri bağladığı için bir kuralın tüm devletlere uygulanabilmesi için uluslararası teamül kuralı haline gelmesi gerekmektedir. Yukarıda da izah edildiği gibi an itibarıyla teamülde henüz böyle bir kural oluşmasından bahsedilemez.

3. GERİ KABUL ANLAŞMALARININ TARİHÇESİ

Geri kabul anlaşmalarının Avrupa'daki tarihi oldukça eskidir. 1818-1819 yıllarında Prusya ile diğer Alman devletleri arasında bir dizi geri kabul anlaşması imzalanmıştır. Yine 1906 yılında Almanya ve Hollanda arasında imzalanan geri kabul anlaşması bugünkü geri kabul anlaşmalarına benzer bir yöntem getirdiği kabul edilmektedir.⁷

1950li ve 1960lı yıllar Avrupa devletlerinin kendi aralarında geri kabul anlaşmalarını yaptıkları yıllardır. Özellikle 1958 yılında kurulan Benelux Ekonomik Birliği üyeleri yaptıkları anlaşma ile üçüncü ülke vatandaşlarının ülke dışına çıkarılması ve geri kabulü konularında etki doğurmaktaydı. Benelux, Fransa(1964), Avusturya(1965) ve Almanya (1966) ile geri kabul anlaşmaları imzalamıştır.⁸ "*Birinci Nesil Geri Kabul Anlaşmaları*" olarak da nitelendirilebilecek bu anlaşmalar henüz Topluluk

for Research (Leiden: Martinus Nijhoff, 2015), ss.663-665.

5 Ancak doktrinde güvenli üçüncü ülke kavramı tartışılmakta ve hukuki ve orantılı çözüm için kaldırılması taleplerini ileri sürenler de vardır. Violeta Moreno-Lax, a.g.m., ss.717-719.

6 Mariagiulia Giuffre, "Readmission Agreements and Refugee Rights: From a Critique to a Proposal", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 32, No. 3, s.110.

7 Nils Coleman, *European Readmission Policy, Third Country Interests and Refugee Rights, Immigration and Asylum Law and Policy in Europe*, (Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2009),s.13.

8 Nils Coleman, a.g.e., s.15.

ülkeleri arasında sınır kontrollerinin ortadan kalkmadığı ve serbest dolaşım haklarından sadece işçilerin ve ekonomik bir faaliyette bulunan kişilerin yararlandığı dönemde önemliydi. Bu anlaşmalar üçüncü ülke vatandaşlarının da geri kabulünü içermekle birlikte geri kabulü istenecek kişilerin talepte bulunulan Devlette daha önce yasal olarak bulunmakta olan kişiler ile sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla sözleşmeye taraf olan Devletin topraklarından yasa dışı yollarla transit olarak geçip diğer Devlete ulaşan kişiler geri kabul sözleşmelerinin kapsamında değildiler. Topluluk iç pazarının tamamlanması ile birlikte uygulamadan kalkmış olmasına karşın Üye Devletler üçüncü ülkelerden gelen düzensiz göç ile mücadele edebilmek için benzer bir araca ihtiyaç duymuşlardır.

1990lara gelindiğinde Doğu Blokunun yıkılmasını takiben Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen yoğun göçlerle karşı karşıya kalan AB ülkeleri başta bu ülkelerle olmak üzere ikili geri kabul anlaşmaları yapmak yoluyla sorunu bireysel olarak çözüme arayışına girmişlerdir.⁹ "İkinci Nesil Geri Kabul Anlaşmaları" olarak da adlandırılan bu anlaşmalarla Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen yahut bu ülkelerden geçerek AB üyesi ülkelere ulaşan düzensiz göçmenler geri gönderilecekti. Bu ikili anlaşmalar mültecilerin korunmasına ilişkin endişeleri de beraberinde getirmiş, Avrupalı devletler tarafından kullanılan "güvenli üçüncü ülke" prensibi bu bağlamda eleştirilmiştir.

Bu anlaşmalarda yer alan geri kabul hükmü genellikle iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda devletlerin kendi vatandaşlarını geri kabul etme yükümlülüğü yer almakta, ikinci kısımda ise üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansızların geri kabulünü de içeren kapsamlı bir geri kabul anlaşması müzakere etmeye yönelik bir siyasi taahhüt bulunmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle imzalanan ikinci nesil geri kabul anlaşmalarının başarılı olmasında iki önemli unsur olarak bu devletlerden vize uygulamalarının kaldırılması ve AB üyeliğinin cazibesi belirtilmiştir.¹⁰ Aynı zamanda bu ülkelere teknik ve mali yardımların da sağlanmış olması bu anlaşmaları başarılı kılmıştır.¹¹

İkili anlaşmaların yanı sıra konu AB'nin de gündemine gelmiş Aralık 1992 tarihinde toplanan Edinburg Zirvesinde "Göç Politikasının Dışsal Görünümünü Düzenleyen Prensipler Hakkındaki Deklarasyon" kabul edilmiştir. Bu deklarasyon geri kabul anlaşmalarını Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen yasa dışı göç ile mücadele etmek için etkin birer araç olarak kullanma ihtiyacından da bahsetmekteydi.¹²

9 Örneğin Finlandiya Estonya(1996), Letonya (1997), Litvanya (1997), Bulgaristan (1998), Romanya (2001) ile ikili geri kabul anlaşmaları imzalamıştır. Bkz., <http://intermin.fi/en/migration/voluntary-and-forced-return/readmission-agreements> , (Erişim tarihi:25.05.2017)

10 Daphne Bouteillet-Paquet, "Passing the Buck: A Critical Analysis of the Readmission Policy Implemented by the European Union and Its Member States", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, s.364.

11 Polonya ve Çek Cumhuriyetinden gelen göçmen akınlarına karşı Almanya 1993 yılında Polonya'ya 120 milyon Alman Markı, Çek Cumhuriyetine ise 60 milyon Alman Markı destek sağlamıştır. Bu destekler iltica başvurusunda bulunanların kabul koşullarını iyileştirmek ve uygun mültecilik statüsünü belirleme altyapılarına harcanmak üzere sağlanmıştır. Daphne Bouteillet-Paquet, a.g.m., 365.

12 Declaration on Principles of Governing External Aspects of Migration Policy, European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Edinburg 11-12 December 1992, <http://>

Geri kabul konusunun Üye Devletler ile üçüncü ülkeler arasında ikili anlaşmalarla düzenlendiği bu dönemde Konsey bu anlaşmaların uyumlaştırılması için 1994 ve 1995 yıllarında tavsiyeler kabul etmiştir.¹³

İkili anlaşmaların uygulanmakta olduğu 1996 yılında Üye Devletler Hükümetler Arası Konferans'ta Ortak Avrupa İltica ve Göç Politikası hakkında geniş kapsamlı bir tartışma başlatmışlardır.¹⁴ Bu tartışmalar sonucu 1999 yılında toplanan Tampere Zirvesi'nin Sonuç Bildirgesinde Ortak Avrupa İltica ve Göç Politikası başlığı açılmış ve bu başlık altında "mülteci akınlarının yönetilmesi" konusu da yer almıştır. Bildirgenin 27. Maddesinde Amsterdam Antlaşmasının Topluluğa geri kabul alanında yetkiler verdiği, Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin AB Bakanlar Konseyi'ni Avrupa Topluluğu ile üçüncü ülkeler arasında geri kabul anlaşmaları imzalamaya ya da diğer anlaşmalara standart bir geri kabul hükmü koymaya davet etmiştir.¹⁵

Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte AB'nin yetki alanlarına yeni bir alan, AB Antlaşmalarına yeni bir bölüm de eklenmiş oldu. Amsterdam Antlaşması AB kurumlarına dört temel özgürlükten biri olan serbest dolaşım hakkı için gerekli olan göçmenlik, özel hukuk, medeni usul hukuku gibi alanlarda ikincil mevzuat yaratma konusunda yetki vermiştir. Antlaşma ile daha önce AB'nin müktesebatı içinde yer almayan Schengen Antlaşmaları da AB mevzuatına dâhil edilmiştir.

Bu alanın Birliğin yetki alanına dâhil edilmesiyle birlikte Birlik kurumları göç, iltica ve sınır kontrolleri alanlarında yeni yetkiler kazandılar. Birlik içinde tanınan bu yetki ile Birlik kurumları üçüncü ülkelerle konu hakkında anlaşmalar yapma yetkisini de kazanmış oldular. Yasa dışı göçle mücadele edebilmek için Birlik ortak bir vize politikası geliştirdi ve halihazırda Üye Devletlerde yasa dışı bir şekilde bulunan kişilere ilişki olarak da bir dönüş politikası belirleme gayreti içine girdi. Bu kapsamda AB Adalet ve İçişleri alanında stratejik öncelikleri tanımlamak ve ulaşılabilecek hedefleri belirlemek için bir dizi çok yıllık program kabul etti. Bunlardan ilki Tampere (1999) çok yıllık programı idi. Bu programı Lahey(2004) ve Stocholm(2009) programları takip etmiştir.

3.1. Uluslararası Anlaşmalara Konan Geri Kabul Şartı

AB üçüncü ülkelerle imzaladığı, bu ülkelerle AB arasında imtiyazlı ilişkiler kuran ortaklık anlaşması yahut işbirliği anlaşması gibi anlaşmalar ile karma anlaşmalara¹⁶

www.europarl.europa.eu/summits/edinburgh/a5_en.pdf (Erişim tarihi:26.05.2017)

13 Council Recommendation of 30 November 1994 concerning a specimen bilateral readmission agreement between a Member State and a third country, OJ C 274, 19 Eylül 1996, s. 20; Council recommendation of 24 July 1995 on the guiding principles to be followed in drawing up protocols on the implementation of re-admission agreements, OJ C 274, 19 Eylül 1996, s. 25.

14 Daphne Bouteillet-Paquet, a.g.m., s.359.

15 European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Tampere 15-16 October 1999, http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm#union, (Erişim tarihi:27.05.2017)

16 Karma Anlaşmalar AB Dış İlişkiler Hukuku açısından önemli anlaşmalardır. Bu anlaşmalar Üye Devletler, AB ve üçüncü ülke arasında imzalanmaktadır. Bu anlaşmaların yürürlüğe girebilmesi için hem ilgili Üye Devletin iç hukukuna göre onaylanması hem de AB tarafından da bir Konsey

1990lardan bu yana göç konusunda işbirliğine ilişkin maddeler koymaktadır. Bu şekilde Konseyin geri kabul konusu ile diğer dış politika hedefleri arasında bağ kurmaya çalıştığı iddia edilmiştir.¹⁷ Esasen AB'nin göç konusunda yetki kazanmasının Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra 1999 yılında gerçekleştiği dikkate alınır AB bu yetkiyi kazanmadan önce de imzaladığı anlaşmalarda göç konusunu düzenlediği ortaya çıkmaktadır.

İlk başlarda hazırlanan anlaşmalara konan göç hükümleri düzensiz göçmenlerin geri kabulü konusuna odaklanmıştı. Bu dönem Konsey ve Komisyon AB ve Üye Devletler tarafından üçüncü ülkelerle imzalanan geri kabul anlaşmaları ve diğer anlaşmalar arasında bir bağlantı kurmaya çalışmaktaydılar. Anlaşmalara konacak model göç hükmü AB Konseyi tarafından ilk defa 1995¹⁸ yılında kabul edilmiş, sonrasında 1996¹⁹ ve 1999²⁰ yıllarında revize edilmiştir. 1995 standart hükmünün içeriği oldukça sınırlı olup anlaşma metnine eklenen bir siyasi deklarasyon şeklindeydi. Madde; Avrupa Topluluğunun bir Üye Devlette yasa dışı olarak bulunan üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulünü sağlayacak etkin bir işbirliğinin Üye Devletler açısından önemini belirttikten sonra üçüncü ülkeye talepte bulunan Üye Devletle geri kabul anlaşması müzakere etme yükümlülüğü getirmektedir.²¹

1996 yılında hazırlanan standart hüküm daha kapsamlıydı.²² Anlaşmanın giriş kısmına eklenen bir ibare ile anlaşmanın başlıca hedeflerinden birisinin yasa dışı göçün kontrolü ve engellenmesi olduğu ifade edilmekte ayrıca anlaşmanın metnine de üç madde ilave edilmektedir. Bu maddelerden birincisi karşılıklı geri kabul yükümlülüğü getirmekte, Üye Devlette ya da anlaşmanın tarafı olan üçüncü ülkede yasa dışı olarak bulunan diğer tarafın vatandaşlarının geri kabul edilmesi hükme bağlanmaktaydı. Geri kabul işlemi yapılırken formaliteler çıkarılmaması ve geri kabul için gereken kimlik belgelerinin düzenlenmesi yine bu madde ile düzenlenmişti.²³ Konsey tarafından tavsiye edilen ikinci madde ise geri kabul anlaşması imzalama yükümlülüğünü düzenliyordu. Buna göre X devleti diğer ülke vatandaşları ve vatansızların da geri kabulü yükümlülükleri içeren geri kabul konusunda özel yükümlülükler düzenleyen ikili anlaşmaları talepte bulunan Üye Devletlerle imzalama

Kararı ile onaylanması gerekmektedir. Karma Anlaşmalara ilişkin daha fazla bilgi için Bkz., Christophe Hillion ve Panos Koutrakos (der.), *Mixed Agreements Revisited: The EU and Member States in the World*, (Oxford: Hart Publishing, 2010).

17 Nils Coleman, a.g.e., s.212.

18 Council Doc. No 12509/95, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12509-1995-INIT/en/pdf>, (Erişim tarihi:07.06.2017)

19 Council Doc. No 4272/96, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-4272-1996-INIT/en/pdf>, (Erişim tarihi:07.06.2017)

20 Council Doc. No 13409/99, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13409-1999-INIT/en/pdf>, (Erişim tarihi:07.06.2017)

Kullanıldığı anlaşmalara örnek olarak Bkz., Makedonya Cumhuriyeti ile imzalanan 9 Nisan 2001 tarihli SAÄ Anlaşmasının 76. Maddesi, OJ L 84, 20.3.2004, ss. 3-12.

21 Kullanıldığı anlaşmalara örnek olarak Bkz., Yemen Cumhuriyeti ile imzalanan 25 Kasım 1997 tarihli İşbirliği Anlaşmasının Ekindeki Geri Kabul Hakkındaki Ortak Deklarasyon, OJ L 72, 11.3.1998, ss. 18-29.

22 Kullanıldığı anlaşmalara örnek olarak Bkz., Ermenistan Cumhuriyeti ile İmzalanan 22 Nisan 1996 tarihli Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının 72. Maddesi, OJ L 239, 9.9.1999, ss. 1-50.

23 Council Doc. No 4272/96, Madde X

yükümlülüğü altına girmektedir.²⁴ Son madde ise yasa dışı göçün kontrolü ve önlenmesi konularında başka ne gibi ortak çalışmaların yapılabileceğini irdelemek için bu karma anlaşmalar çerçevesinde kurulan Ortaklık Konseyine yetki vermektedir.²⁵

1999 yılında Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte AB'nin yetkilerinin genişlemesi ile birlikte artık AB üçüncü ülkelerle geri kabul anlaşması imzalayabilir hale geldiğinden anlaşmalara eklenen standart geri kabul maddesinin revize edilmesi gündeme gelmiştir. Konsey; Kasım 1999'da hem karma anlaşmalarda hem de Topluluk anlaşmalarında kullanılabilecek yeni bir metin hazırlamıştır. Hazırlanan standart maddeler büyük ölçüde 1996 standart metninin bir tekrarı şeklinde olmakla birlikte bazı farklılıklar da mevcuttur. 1999 revizyonunda daha önce üç olan madde sayısı dörde çıkmış, üçüncü ülkelerden alınan ve geri kabul anlaşması imzalamaya yönelik siyasi taahhüdün doğrudan üye devletlere değil, Topluluğa verilmesi şeklinde bir düzenleme getirilmiştir.²⁶ Üye Devletler ancak Topluluk anlaşmasının henüz sonuçlanmadığı hallerde talepte bulunarak üçüncü ülke ile geri kabul konusunda ikili anlaşma imzalayabileceklerdir.²⁷ Coleman bu durumun Amsterdam Antlaşması sonrasında AB ile Üye Devletler arasında örtülü bir şekilde yetki paylaşımı konusunda anlaşıldığını ve Topluluk geri kabul anlaşmalarının Üye Devletler tarafından imzalanan ikili geri kabul anlaşmalarına üstün olduğunu gösterdiğini ileri sürmektedir.²⁸

Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin 2002 yılında Seville Zirvesinde alınan kararlar²⁹ doğrultusunda 2002 yılından itibaren yukarıda açıklanan model hükümler değiştirilerek göç yönetimi ve geri kabul konularında daha geniş kapsamlı düzenlemelere yer vermeye başlanmıştır. Kasım 2002'de toplanan Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nin sonuç bildirgesinde anlaşmalara eklenecek yeni hükme "göç yönetim şartı" olarak atıfta bulunulacağı belirtilmiş ve standart bir madde hazırlamaktan kaçınmıştır. Böylece göçe ilişkin bir madde konması istenmiş ancak bu maddenin içeriği her anlaşmanın özelliğine göre ve müzakere koşulları çerçevesinde belirlenmesi serbest bırakılmıştır.

Seville zirvesi sonrası yapılan anlaşmalara örnek olarak 15 Aralık 2003 tarihinde imzalanan Bolivya, Kolombiya, Ekvator ve Peru arasında kurulan ANDEAN (And Topluluğu) ile Avrupa Topluluğu arasında imzalanan Siyasi Diyalog ve İşbirliği Anlaşması ve bu anlaşma ile aynı gün imzalanan Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua ve Panama ile Avrupa Topluluğu arasındaki Siyasi Diyalog ve İşbirliği Anlaşmaları gösterilebilir. Bu anlaşmaların 49. Maddesi neredeyse aynıdır ve göç akınlarının yönetimi, yasa dışı göç, insan kaçakçılığı, göçün temel nedenleri, uluslararası koruma, yasal olarak ülkede bulunan vatandaş olmayan kişilerin

24 Council Doc. No 4272/96, Madde Y

25 Council Doc. No 4272/96, Madde Z

26 Council Doc. No 13409/99, Madde B

27 Council Doc. No 13409/99, Madde C

28 Nils Coleman, a.g.e., s.213.

29 European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Seville 21-22 June 2002, para.33. http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/presidency-conclusions_seville-european-council_-21-and-22-june-2002 (Erişim tarihi: 09.06.2017)

statüsü ve hakları, göçmenlerin eğitimi, göçmenlerin insan hakları gibi göçe ilişkin meselelerde işbirliğini düzenlemektedir.³⁰

Steeve Peers, 1995 yılından bu yana Akdeniz ülkeleri ile yapılan Ortaklık Anlaşmalarına, eski Sovyet ülkeleri ile yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarına, Batı Balkan ülkeleri ile yapılan İstikrar ve Ortaklık Anlaşmalarına ve Asya ve Latin Amerika ülkeleri ile imzalanan anlaşmalara konan geri kabul şartlarını incelemiş ve bu anlaşmaların müzakere süreçleri neticesinde konan geri kabul şartlarının içeriği, şekli ve yazımının farklı olduğunu tespit etmiştir.³¹ Pek çok anlaşmada Komisyon; Konsey tarafından verilen görevi layığı ile yerine getirememiş, vatandaşların geri kabulüne ilişkin maddeyi kabul ettirememiş yahut gelecekte geri kabul anlaşması imzalamaya dair taahhütler alamamıştır.

3.2. Üçüncü Nesil (Son Dönem) Geri Kabul Anlaşmaları

2000li yıllara gelindiğinde düzensiz göç ile AB ülkelerine gelen ve AB'yi terk etmeleri istenen göçmenlerin etkin bir şekilde geri dönüşlerinin sağlanamaması AB ile bu kişilerin vatandaşı oldukları devletler arasında bu konuya ilişkin işbirliğinin olmamasına bağlanmıştır. Yine 2002 yılında Komisyon tarafından yayınlanan Yasa Dışı Yerleşimciler Hakkındaki Topluluk İade Politikası başlıklı Yeşil Kitapta her kategorideki yasa dışı yerleşimciler için iade mekanizmaları geliştirme çabalarının özellikle kaynak ülkeye doğrudan iadenin mümkün ya da uygun olmadığı durumlar için çözüm üretilmesi gereği vurgulanmıştır.³² Yasa dışı olarak bulunan ve iade edilecek kişilerin çoğu zaman hangi devletin vatandaşı olduğunu kanıtlayan belgelerinin kayıp olması AB'nin ve Üye Devletlerin doğrudan kaynak devlete iade politikaları zora sokan bir etmen olduğu da bu süreçte tespit edilmiştir. Böyle bir durumda Komisyon kimlikleri tespit edilemeyen ancak seyahat güzergahı tespit edilen düzensiz göçmeni kaynak ülkeye göndermek yerine transit ülkelere geri kabul anlaşmaları yaparak bu ülkelere göndermeyi bir alternatif olarak görmüştür.³³

Avrupa Birliğinin bu anlaşmaları imzalayabilmesi için yasal zemin Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın (Amsterdam Antlaşması) 63.3(b) maddesinde bulunmuştur.³⁴ Bu madde uyarınca Konsey Amsterdam Antlaş-

30 Katharina Eisele, *The External Dimension of the EU's Migration Policy, Different Legal Positions of Third-Country Nationals in the EU: A Comparative Perspective*, (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2014), ss.267-269.

31 Steeve Peers, "Irregular Migration and EU External Relations", içinde Barbara Bogusz et al., (der.), *Irregular Immigration and Human Rights: Theoretical, European and International perspectives*, (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2004), ss.199-205.

32 European Commission Green Paper on a Community Return Policy on Illegal Residents, COM (2002) 175 final, Brüksel, Belçika, 10.04.2002, Madde 4.2, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:52002DC0175>, (Erişim Tarihi: 17.06.2017).

33 Annabelle Roig ve Thomas Huddleston, a.g.m., s.365.

34 Aslında maddede açıkça "geri kabul" terimi yer almamaktaydı. Maddede geçen "repatriation" kelimesinin nasıl yorumlanacağı tartışma konusu olmuş, kelimenin geniş bir anlamda kullanıldığı dolayısıyla ilgili kişilerin geldikleri kaynak ülkeler ile vatandaşı oldukları ülkeler tarafından "geri kabulünü" de içerdiği kabul edilmiştir. Martin Schieffer, "Community Readmission Agreements with Third Countries - Objectives, Substance and Current State of Negotiations", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, s.349.

masının yürürlüğe girişinden itibaren 5 yıllık süre içinde kanun dışı ikamet edenlerin, vatandaşı oldukları ülkelere geri gönderilmeleri de dâhil olmak üzere, kaçak göç ve oturma alanındaki önlemleri alacaktır. Böylece AB “Üçüncü Nesil Geri Kabul Anlaşmaları” olarak da adlandırılabilir anlaşmaları müzakere etmeye başlamıştır. Üçüncü nesil geri kabul anlaşmalarını diğerlerinden ayıran iki önemli faktör vardır. Bunlardan birincisi bu anlaşmaların Üye Devletler tarafından değil doğrudan AB tarafından imzalanması, ikincisi ise sadece vatandaşların geri kabulünü değil ilgili ülkeden transit geçiş yapan diğer devlet vatandaşlarını da kapsamaktadır.

2009 yılında Lizbon Antlaşmasının³⁵ yürürlüğe girmesi ile birlikte geri kabul anlaşmaları daha güçlü bir yasal zemin kazandı. Avrupa Birliği'nin İşleyiş Hakkındaki Antlaşmanın 79. Maddesinin 3. Fıkrası uyarınca Birlik, üye devletlerden birinin topraklarına girme, bu topraklarda bulunma veya ikamet etme koşullarını karşılamayan veya artık karşılamaz hale gelen üçüncü ülke uyruklarının, uyuştu oldukları veya geldikleri ülke tarafından geri kabul edilmeleri için üçüncü ülkelerle anlaşmalar imzalayabilecektir. Bu düzenleme Birliğe anlaşma yapmak için açık bir yetki vermekte ve bu anlaşmaların kapsamını da belirlemektedir.³⁶ Aynı zamanda Birlik ile Üye Devletler arasında yaşanabilecek yetki karmaşasının da önüne geçmektedir. Bununla birlikte Üye Devletler de ikili geri kabul anlaşmaları yapmaya devam etmektedirler. Fransa'nın imzaladığı ikili geri kabul anlaşmaları üzerine yapılan bir çalışmada bu anlaşmaların hükümlerinin Birlik tarafından imzalanan geri kabul anlaşmalarından farklı olduğu, bu anlaşmaların daha geniş kapsamlı olduğu belirtilmiştir.³⁷

Geri kabul anlaşmalarında prosedür şöyle işlemektedir: Bakanlar Konseyi Komisyona belli bir devleti ya da bir grup devleti ikili ya da çok taraflı geri kabul anlaşması için davet etmek üzere vazife verir. Üye devletler ile bu devletler arasında geçmişte yapılmış ikili geri kabul anlaşmaları yürürlükte kalmaya devam eder. Ancak Komisyon müzakere vazifesini aldığı anda Üye Devletler ilgili devletle müzakerelerden vazgeçmek zorundadır. Bakanlar Konseyi Komisyona Topluluk adına anlaşma imzalama yetkisi verdiğinde Parlamente'ye danışmak zorundadır.³⁸

Üçüncü Nesil Geri kabul Anlaşmaları 2001 yılından bu yana imzalanmaktadır. İlk Geri Kabul Anlaşması Hong Kong Özel Yönetim Bölgesi ile imzalanmış olup anlaşma müzakereleri altı ay kadar sürmüştü, Kasım 2001 de imzalanmış ve 1 Mart 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sonrasında Makao ile iki yıllık müzakere süreci sonrasında 13 Ekim 2003 tarihinde, Sri Lanka ile üç yıl süren müzakereler sonucunda 25 Kasım 2003 tarihinde ve Arnavutluk ile iki yıl süren müzakere süreci sonun-

35 Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyiş Hakkındaki Antlaşma, Resmi Olmayan Türkçe Çevirisi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara-2011, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/atlamalar.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.06.2017).

36 Carole Billet, “EC Readmission Agreements: A Prime Instrument of the External Dimension of the EU's Fight against Irregular Immigration. An Assessment after Ten Years of Practice”, *European Journal of Migration and Law*, Vol.12, 2010, s.60.

37 Marion Panizzon, *Readmission Agreements of EU Member States: A Case For EU Subsidiarity or Dualism?*, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 31, No. 4, s.131.

38 Annabelle Roig ve Thomas Huddleston, a.g.m., s.369.

da 18 Aralık 2004 tarihinde imzalanmıştır.³⁹ Ancak bu süreçte pek çok üçüncü ülke müzakere sürecindeki her adımda, imzalamada ve yürürlüğe koymada gecikmeler yaşatmaktadır. Örneğin müzakerelerin başlaması için yapılan resmi davete Fas⁴⁰ üç yıl sonra Pakistan ise dört yıl sonra cevap vermişlerdir. Komisyon hala Çin'den ve Cezayir'den yaptığı resmi davete cevap beklemektedir.⁴¹ Anlaşmaların imzalanması ve yürürlüğe girmesi bunların derhal uygulanacağı anlamına da gelmemektedir. Arnavutluk vatandaş olmayanların geri kabulüne ilişkin maddeyi iki yıl boyunca uygulamama şartını kabul ettirmiştir⁴². Rusya'nın anlaşmasında bu süre üç yıl olarak düzenlenmiştir.⁴³

Geri kabul anlaşması imzalanan ülkeler arasında Batı Balkan ülkeleri hem AB ile sınırdaş olmaları hem de AB'ye üyelik için başvurabilecek konumda olmaları nedeniyle birlikte değerlendirilmiş; bu ülkelerle hem geri kabul anlaşmaları hem de vize kolaylığı anlaşmaları müzakere edilmiş ve bu grupta Arnavutluk dışındaki ülkelerle müzakereler 13 Aralık 2006'da başlamış, Anlaşmalar Eylül 2007 de imzalanmış ve 1 Ocak 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁴⁴

Geri kabul anlaşmaları taraf olan devletler için ciddi yükler getirmekte olup anlaşmaları cazip kılabilmek için AB bu ülkelerin mali yüklerini paylaşacak bir finansal destek verilmesi tartışılmaktadır. Ancak AB bütçesinde üçüncü ülkelere verilebilecek böyle bir fon bulunmamaktadır. Sadece coğrafi programlar çerçevesinde planlanmış ve söz verilmiş destekler verilebilmektedir. Göç ve iltica alanlarındaki işbirliğine ilişkin Tematik Programın çok sınırlı bir bütçesi olup devletlerin bu yöndeki taleplerini karşılamaktan uzaktır.⁴⁵ Geri kabul anlaşmalarının metinleri incelendiğinde sadece Türkiye ile imzalanan sözleşmede yer alan "teknik destek" başlığını taşıyan 23. Maddede bu konunun açıkça yazıldığı diğer sözleşmelerde ise böyle bir maddenin yer almadığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Üçüncü ülkeleri AB ile geri

39 Geri kabul anlaşması imzalanan diğer ülkeler, Rusya(2007), Ukrayna(2008), Makedonya(2008), Bosna Hersek(2008), Karadağ(2008), Sırbistan(2008), Moldova(2008), Pakistan(2010), Gürcistan(2011), Ermenistan(2014), Azerbaycan(2014), Türkiye(2014) ve Cape Verde(2014) dir. Bkz., https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/return-readmission_en (Erişim tarihi: 16.06.2017).

40 Fas'ın müzakere süreci için Bkz., El Arbi Mrabet, "Readmission Agreements. The Case of Morocco", European Journal of Migration and Law, Vol.5, 2003, ss.379-385.

41 Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Evaluation of EU Readmission Agreements, COM(2011) 76 Final, Brussels, 2011, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/news/intro/docs/comm_pdf_com_2011_0076_f_en_communication.pdf, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

42 Agreement between the European Community and the Republic of Albania on the readmission of persons residing without authorization, Official Journal L 124, 17/05/2005, ss. 22-40, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517\(02\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517(02)&from=EN), (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

43 Agreement between the European Community and the Russian Federation on readmission, Official Journal L 129, 17/05/2007, ss.40-60, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A0517\(03\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A0517(03)&from=EN), (Erişim Tarihi: 26.06.2017). Rusya ile imzalanan Geri Kabul Anlaşması hakkında daha fazla bilgi için Bkz., Dennis Porrez, The EU-Russia readmission and visa facilitation agreement in a comparative perspective, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ghent Üniversitesi, 2014), http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/163/370/RUG01-002163370_2014_0001_AC.pdf, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

44 Florian Trauner ve Imke Kruse, "EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: A New Standard EU Foreign Policy Tool?", European Journal of Migration and Law, Vol.10, 2008,s.417.

45 COM(2011) 76 Final.

16 Aralık 2013 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşma 01 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵¹ Ancak Anlaşmanın 24.3 maddesi uyarınca üçüncü ülke vatandaşları ile vatansız kişilerin geri kabulüne ilişkin yükümlülüklerin Anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden üç yıl sonra uygulanabileceği belirtilmiştir. Geri kabul anlaşmasıyla birlikte yürüyen vize muafiyeti görüşmelerinde mesafe alınabilmesi için taraflar Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma ile Oluşturulan Ortak Geri Kabul Komitesini toplamışlar ve Komite'nin 2/2016 Sayılı Kararı ile üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişilerin geri kabulüne ilişkin hükümlerin 1 Haziran 2016 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlayacağını kararlaştırmışlardır.⁵²

Anlaşmanın müzakereleri ve onaylanması esnasında Türk tarafının dile getirdiği endişelerin başında Avrupa'da bulunan Türk vatandaşlarının Türkiye-AB ortaklık ilişkisi çerçevesinde gerek anlaşmalarla gerek mahkeme içtihatları ile elde ettikleri kazanımların kaybedilmesi olmuştur.⁵³ Bu endişeleri gidermek için Anlaşmanın önsözünde bu anlaşmanın Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşmasına, ilgili Ortaklık Konseyi Kararlarına ve Avrupa Birliği Adalet Divanının ilgili içtihadına hâlel getirmeyeceği belirtilmiştir. Aynı şekilde Anlaşmanın saklı kalan hükümleri düzenleyen 18. Maddesinin 2. Fıkrasında Geri Kabul Anlaşmasının, Ankara Anlaşması, ek protokoller, Ortaklık Konseyi Kararları ve Adalet Divanı içtihatları çerçevesinde tarafların birinin toprağında ikamet eden veya yasal olarak ikamet etmekte olanların ve çalışanların hak ve yükümlülükleri dahil, tüm hak ve yükümlülüklerine uyacağı açıkça belirtilmiştir.

Anlaşmanın geri kabul yükümlülüklerine baktığımızda 3. Madde Türkiye'nin kendi vatandaşlarını geri kabul yükümlülüğünü düzenlerken 4. Madde üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin geri kabulünü düzenlemektedir.

4.1. Türkiye'nin Kendi Vatandaşlarının Geri Kabulü

Anlaşmanın 3. Maddesi uyarınca Türkiye bir Üye Devletin başvurusu üzerine, söz konusu Üye Devletin veya Avrupa Birliğinin yasal düzenlemelerine göre ilgili Üye Devletin ülkesine girme, ülkesinde bulunma veya ikamet etmeye ilişkin yürür-

51 Anlaşma'nın 25.06.2014 tarihli ve 6547 Sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunmuş ve onaylanması Bakanlar Kurulu'na 21.07.2014 tarihinde kararlaştırılmıştır. Onaylanma kararı 02.08.2016 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

52 Ortak Geri Kabul Komitesinin Kararı 6714 Sayılı Kanun ile uygun bulunmuş, 20.05.2016 tarihinde Resmi Gazete yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma ile Oluşturulan Ortak Geri Kabul Komitesinin 2/2016 Sayılı Kararı, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss298.pdf>, (Erişim tarihi:26.06.2017).

53 Anlaşmanın onaylanması sürecinde TBMM Komisyonlarında yapılan tartışmalarda kazanımlarda kayıplar yaşanacağına ilişkin endişeler dile getirilmiş, özellikle muhalefet partilerine mensup milletvekilleri karşı oy yazıları yazarak muhtemel kayıplar üzerinde durmuşlardır. Daha fazla bilgi için Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunmasına Dair Kanun Tasarısı ile Avrupa Birliği Uyum Komisyonu, İçişleri Komisyonu ve Dışişleri Komisyonu Raporları, (1/876), <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss554.pdf>, (Erişim tarihi:26.06.2017).

lükte olan koşulları sağlayamayan Türkiye vatandaşlarını geri kabul edecektir. Bu geri kabul yükümlülüğü doğum yerlerine ve vatandaşlıklarına bakılmaksızın geri kabul işlemine tabi Türk vatandaşlarının reşit olmayan bekâr çocukları⁵⁴ ile başka bir ülke vatandaşlığına sahip eşlerini⁵⁵ de kapsayacaktır.

Anlaşmanın 3. Maddesi sadece hâlihazırda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının geri iadesini değil geçmişte Türk vatandaşı olup da vatandaşlıktan mahrum bırakılmış yahut feragat etmiş kişilerin de geri kabulünü düzenlemektedir. Madde 3.3. uyarınca bu kişiler söz konusu Üye Devlet tarafından kendilerine en azından vatandaşlığa kabul edilmeleri vaat edilmemişse geri kabul edileceklerdir.

3. Maddenin 4. ve 5. Fıkraları geri kabul işleminde seyahat belgelerine ilişkin kolları düzenlemektedir. Buna göre Türkiye'nin geri kabul başvurusuna olumlu yanıt vermesinden (veya 11.2. maddedeki sürelerin aşılmasından) sonra Türkiye konsolosluk makamları geri kabul edilecek kişiye ait üç ay geçerli seyahat belgelerini üç gün içinde hazırlayacaktır. Bu süre içinde kişi transfer edilemezse aynı geçerlilik süresine sahip belgeler bir kez daha düzenlenecektir.

4.2. Türkiye'nin Üçüncü Ülke Vatandaşlarının ve Vatansızların Geri Kabulü

Anlaşmanın 4. Maddesi uyarınca Türkiye bir Üye Devletin başvurusu üzerine, söz konusu Üye Devletin veya Avrupa Birliğinin yasal düzenlemelerine göre ilgili Üye Devletin ülkesine girme, ülkesinde bulunma veya ikamet etmeye ilişkin yürürlükte olan koşulları sağlamayan veya artık sağlayamayan tüm üçüncü ülke vatandaşlarını veya vatansız kişileri, bu kişilerin:

- a. Geri kabul başvurusunu ibrazı esnasında Türkiye topraklarından bir Üye Devletin topraklarına doğrudan giriş için Türkiye tarafından düzenlenmiş geçerli bir vizeye sahip ise,
- b. Türkiye tarafından düzenlenmiş bir ikamet iznine sahip ise veya,
- c. Türkiye topraklarında kaldıktan veya transit geçiş yaptıktan sonra Üye Devletlerin ülkesine yasadışı ve doğrudan giriş yapmış ise

Bu durumların 10. Madde⁵⁶ hükümleri çerçevesinde kanıtlanması halinde geri kabul edecektir. 4. Maddenin 2. Fıkrasında geri kabul yükümlülüğünün geçerli ol-

54 Bu çocukların talep eden Devlette bağımsız bir ikamet hakkına sahip olmamaları veya söz konusu çocukların yasal vasisi olan diğer ebeveynin de söz konusu bağımsız ikamet hakkına sahip olmaması durumunda çocukların kapsama alınması söz konusu olacaktır (Madde 3.2.).

55 Eşlerin talep eden Devlette bağımsız bir ikamet hakkına sahip olmamaları durumunda ve Türkiye tarafından söz konusu evliliğin kendi yerel mevzuatı uyarınca yasal olarak tanınmadığını belirtmediği durumlarda ve Türkiye topraklarına giriş ve bu topraklarda kalma hakkına sahip olmaları şartıyla (Madde 3.2.).

56 Anlaşmanın 10. Maddesi üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişilere ilişkin kanıtları düzenlemektedir. Bu madde üçüncü ülke vatandaşları ve vatansızların geri kabulüne ilişkin koşulların kanıtlanması için Anlaşmanın Ek3'üne atıfta bulunmaktadır. Ek3'te kanıt olarak değerlendirilen belgelerin ortak listesi verilmiş olup bu listede aşağıdaki belgeler bulunmaktadır:
- Talepte bulunulan Ülke tarafından verilen vize/veya ikamet izni,
- İlgili kişinin tahrif edilmiş bir seyahat belgesindeki veya giriş/çıkışın diğer kanıtı (örneğin: fotoğraf) dahil olmak üzere giriş/çıkış damgaları veya seyahat belgesindeki benzer tasdikler,

madığı durumlar sayılmıştır. Buna göre üçüncü ülke vatandaşı veya vatansız kişi sadece Türkiye'nin bir uluslararası havalimanının aktarma sahasından geçmiş ise veya Talep Eden Üye Devlet bu kişilere kendi topraklarına giriş için kullanılan bir vize veya ikamet izni düzenlemiş ise ve söz konusu kişi Türkiye tarafından düzenlenmiş daha uzun geçerlilik süresine haiz bir vizeye veya ikamet iznine sahip değilse veya söz konusu kişinin Talep Eden Üye Devletin ülkesine vizesiz giriş imkânına sahipse Türkiye'nin bu kişileri geri kabul alma yükümlülüğü yoktur.

4.3. Geri Kabul Anlaşmasının Uygulanması Hakkında Değerlendirmeler

Yukarıda zikredilen üçüncü ülke vatandaşları ile vatansızların geri kabulüne ilişkin üç koşuldan en sorunlusunun sonuncusu olduğu söylenebilir. Üçüncü ülke vatandaşlarının Türkiye topraklarında belli bir süre kaldıktan sonra Üye Devletlere geçmesi geçmiş yıllarda özellikle 2015 yılında yoğun bir şekilde yaşanmış 800.000 kişiden fazla sığınmacı ve göçmen Ege Denizi üzerinden Türkiye'den Yunanistan'a geçmiştir.⁵⁷ Bu rakam 2016 yılında 123.246 kişiye düşmüş olmasına rağmen yine de hayli yüksektir.⁵⁸

Bununla birlikte Geri Kabul Anlaşmasının üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansızların iadesine ilişkin hükümlerin yürürlüğe girmesinden bu yana Üye Devletlerden iade edilen kişi sayısı oldukça sınırlı olmuştur. Mart 2017 itibarıyla AB tarafından Türkiye'ye gönderilen sığınmacı sayısı 1.487 kişidir. Geri gönderilen göçmenlerin çoğunluğunu iltica taleplerinden kendi istekleri ile vazgeçen kişilerin oluşturduğu belirtilmektedir.⁵⁹

-
- İlgili kişinin Talepte Bulunulan Devletin topraklarında kaldığını açıkça gösteren belgeler, sertifikalar ve her türlü fatura,
 - İlgili kişinin Talepte Bulunulan Devletin topraklarında bulunduğunu ve yaptığı yolculukları gösteren hava, tren, otobüs ve gemi seferlerinin üzerinde kişinin ismi geçen biletleri ve/veya yolcu listesi,
 - İlgili kişinin bir kargo veya seyahat acentesi hizmetini kullandığını gösterir bilgi,
 - İlgili kişinin sınırı geçtiğini doğrulayabilecek, özellikle, sınır yetkili personeli ve diğer tanıklar tarafından verilen ifadelerin yazılı resmi beyanı,
 - İlgili kişinin adli veya idari davalarda verdiği bir ifadenin resmi yazılı beyanı

10. maddenin 2. Fıkrası geri kabule ilişkin koşulların kesin olmayan karinesini düzenlemekte olup Anlaşmanın Ek 4'üne atıfta bulunmaktadır. Buna göre üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin geri kabul koşullarının karineye dayanan kanıtı olarak değerlendirilen belgelerin ortak listesi şöyledir:

- ilgili kişinin Talep edilen Devletin topraklarına girdikten sonra alıkonulduğu yer ve koşullar hakkında o Devletin yetkilileri tarafından tanzim edilen açıklama,
- bir kişinin kimliği ve/veya ikametgahı ile ilgili uluslararası bir kuruluş tarafından sağlanan bilgi,
- aile üyeleri, seyahat arkadaşları vs. tarafından verilen bilgi raporları/teyitleri,
- ilgili kişinin ifadelerinin yazılı beyanları

57 UNHCR, Bir milyon mülteci ve göçmen 2015 yılında Avrupa'ya ulaştı, Birleşmiş Milletler Türkiye Dergisi, <http://www.bmdergi.org/tr/bir-milyon-multeci-ve-gocmen-2015-yilinda-avrupaya-ulasiti/>, (Erişim tarihi:28.06.2017).

58 Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, Göç İstatistik Raporu, Mayıs 2017, Tablo 12, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/88360142_goc-istatistik-raporu-mayis-2017.pdf, (Erişim tarihi:28.06.2017).

59 Meltem Bulur ve Furkan Naci Top, AB Göçmen Mutabakatında Sözlerini Tutmadı, Anadolu Ajansı Analiz Haber, 20.03.2017, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/ab-gocmen-mutabakatinda-sozlerini-tutmadi/775348>, (Erişim tarihi:28.06.2017).

Uygulama göstermiştir ki Geri Kabul Anlaşmasına endişe ile yaklaşanların tahminlerinin aksine makul sayılabilecek iade sayıları ile karşı karşıya kalınmıştır. Yine de iade edilenlerin iltica başvurularını kendi rızalarıyla geri çeken kişiler olduğu, iltica başvurularının değerlendirilmesinin yıllarca sürebileceği dikkate alınacak olursa birkaç yıl içinde iade sayılarında ciddi artışlar yaşanabileceği de ihtimal dâhilindedir.

Geri Kabul Anlaşmasının da bir parçası olduğu Türkiye – AB Ortak Göç Eylem Planı çerçevesinde Avrupa Birliği 18 Mart 2016 tarihinde yapılan Türkiye-AB Zirvesinde Türkiye’de bulunan Suriyelilerin ihtiyaçlarına yönelik proje bazlı taahhüt ettiği 3 milyar Euro’luk mali kaynağın tahsis sürecini hızlandırmayı taahhüt etmişti. 3 milyar Euro tutarındaki kaynağın kullanılmasından sonra 2018 yılı sonuna kadar Sığınmacı Mali İmkanı çerçevesinde ilave 3 milyar Euro tutarında bir kaynağın daha sağlanması öngörülmekteydi.⁶⁰ Avrupa Birliği Komisyonunun raporuna göre Şubat 2017 sonu itibarıyla öngörülen 3 milyar Euro’nun sadece 1.5 milyar Euro’yu bütçeselen olarak bağlanmış ve bu rakamın sadece 750 milyon Euro’luk kısmı ödenmiştir.⁶¹

Önümüzdeki yıllarda Geri Kabul Anlaşması çerçevesinde iade edilecek kişi sayılarında artış yaşanacağı dikkate alındığında AB’nin taahhütlerini yerine getirmesi geri kabul için gereken merkezlerin ve altyapının oluşturulması için büyük önem arz etmektedir. Üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansızların getireceği yükü paylaşmadan bu kişilerin Türkiye’ye gönderilerek “yükten” kurtulmak kabul edilemeyecek bir durumdur.

Geri kabul anlaşmaları Schengen müktesebatı kapsamında değerlendirilmekte olup Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka’nın bu anlaşmaların dışında kalma hakları mevcuttur. Bu bağlamda Türkiye ile imzalanan geri kabul anlaşması İrlanda ve Birleşik Krallığı doğrudan/kendiliğinden bağlamamaktadır. Danimarka’nın ise Schengen anlaşmasına koyduğu çekince bağlamında geri kabul anlaşmasının 22. Maddesinde bu anlaşmanın Danimarka topraklarında uygulanmayacağı açıkça belirtilmiştir.

5 SONUÇ

Son dönemde geri kabul anlaşmaları Avrupa Birliği’nin göçe yönelik dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle başta komşular olmak üzere pek çok devletle geri kabul anlaşmaları imzalama gayreti içine girilmiştir. Geri kabul anlaşmaları müzakerelerinde yaşanan en önemli sorun vatandaş olmayanların ve vatansızların da geri kabulünün talep ediliyor olmasıdır. Eğer Avrupa Birliği bu kişilerin iadesini geri kabul anlaşmalarının kapsamından çıkarırsa daha çok sayıda devletle bu anlaşmaları imzalayabilecektir. Son dönemde literatürde bu görüş savunulmakta

60 Türkiye-AB Zirvesi, 18 Mart 2016 Tarihli Türkiye-AB Zirvesi Ortak Açıklaması, <http://www.ab.gov.tr/50241.html>, (Erişim tarihi:28.06.2017).

61 European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, First Annual Report on the Facility for Refugees in Turkey, 02.03.2017, COM(2017)130 Final, s.8, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/170302_facility_for_refugees_in_turkey_first_annual_report.pdf, (Erişim tarihi:28.06.2017).

ve özellikle Avrupa Birliği ile sınırı olan ũlkeler dışındaki ũlkelere teklif edilecek geri kabul anlaşma metinlerinden çıkarılması önerilmektedir.

Geri kabul anlaşmaları Avrupa Birliği'nin gçmen akınına karşı aldığı tedbirlerden biri belki de en önemlisidir. Ancak Birliğin kendi dış sınırlarını koruma yükümlülüğünün bu anlaşmalar yoluyla ũnc ũlkelere devretmesi ve bylce meseleyi dışsallaştırması eleştirilmiştir. Avrupa Birliği zaman içinde geliştirdiği entegre g yönetimi politikası çerçevesinde ũnc ũlkelere daha fazla yüklenmekte ancak sorunun esas kaynağı ile mücadeleye yönelik çok az çalışma yapmaktadır. Hele hele bu süreçte insan haklarına çok az değer verilmektedir. AB bir yanda yasa dışı gle mücadele ederken diğer tarafta bu gleri azaltmaya yönelik insani yardımlara ve ekonomik kalkınmaya yönelik desteklere de ağırlık vermelidir.

Türkiye geri kabul anlaşmasını Türk vatandaşlarına sağlanacak vize serbestisi süreciyle birlikte bir paket olarak kabul etmiştir. Geri kabul anlaşması yürürlüğe girmiş olmasına karşın bugüne kadar vize serbestisi konusunda kayda değer bir ilerleme kaydedilememiştir. Anlaşmanın ilk yılında kayda değer bir iadenin gerçekleşmiş olmaması iltica başvurularının değerlendirme sürecinin vakit alması nedeniyle yanaltıcı olabilir. Önümüzdeki dönemde vize serbestisi konusunda Avrupa Birliği tarafından adımlar atılmaz, taahhüt edilen destekler gönderilmez ve/veya iade sayıları da artış gösterirse Türkiye Anlaşmanın 25.5. maddesi uyarınca tek taraflı olarak feshetme yetkisine haizdir.

KAYNAKÇA

- Agreement between the European Community and the Republic of Albania on the readmission of persons residing without authorization, Official Journal L 124 , 17/05/2005, ss. 22-40, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517\(02\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517(02)&from=EN), (Erişim Tarihi: 26.06.2017).
- Agreement between the European Community and the Russian Federation on readmission, Official Journal L 129, 17/05/2007, ss.40-60, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A0517\(03\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A0517(03)&from=EN), (Erişim Tarihi: 26.06.2017).
- Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyiş Hakkındaki Antlaşma, Resmi Olmayan Türkçe Çevirisi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara-2011, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.06.2017).
- Avrupa Topluluğu ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İmzalanan 22 Nisan 1996 tarihli Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, OJ L 239, 9.9.1999, ss. 1-50.
- Avrupa Topluluğu ile Makedonya Cumhuriyeti arasında imzalanan 9 Nisan 2001 tarihli SAA Anlaşma, OJ L 84, 20.3.2004, ss. 3-12.
- Avrupa Topluluğu ile Yemen Cumhuriyeti arasında imzalanan 25 Kasım 1997 tarihli İşbirliği Anlaşması ve ekindeki Geri Kabul Hakkındaki Ortak Deklarasyon, OJ L 72, 11.3.1998, ss. 18-29.
- Billet, Carole, "EC Readmission Agreements: A Prime Instrument of the External Dimension of the EU's Fight against Irregular Immigration. An Assessment after Ten Years of Practice", *European Journal of Migration and Law*, Vol.12, 2010, ss.45-79.
- Bouteillet-Paquet, Daphne, "Passing the Buck: A Critical Analysis of the Readmission Policy Implemented by the European Union and Its Member States", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, ss.359-377.
- Bulur, Meltem, Furkan Naci Top, AB Göçmen Mutabakatında Sözlerini Tutmadı, *Anadolu Ajansı Analiz Haber*, 20.03.2017, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/ab-gocmen-mutabakatinda-sozlerini-tutmadi/775348>, (Erişim Tarihi:28.06.2017).
- Coleman, Nils, *European Readmission Policy, Third Country Interests and Refugee Rights, Immigration and Asylum Law and Policy in Europe*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009.
- Commission Staff Working Document, "Evaluation of the Implementation of the European Community's Visa Facilitation Agreements with Third Countries", SEC(2009) 1401 final, 15.10.2009, <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/2/2009/EN/2-2009-1401-EN-F-0.Pdf>, (Erişim Tarihi:27.06.2017).
- Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Evaluation of EU Readmission Agreements, COM(2011) 76 Final, Brussels, 2011, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/news/intro/docs/comm_pdf_com_2011_0076_f_en_communication.pdf, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).
- Council Doc. No 12509/95, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12509-1995-INIT/en/pdf>, (Erişim Tarihi:07.06.2017)
- Council Doc. No 13409/99, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13409-1999-INIT/en/pdf>, (Erişim Tarihi:07.06.2017)
- Council Doc. No 4272/96, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-4272-1996-INIT/en/pdf>, (Erişim Tarihi:07.06.2017)
- Council recommendation of 24 July 1995 on the guiding principles to be followed in drawing up protocols on the implementation of re-admission agreements, OJ C 274, 19.09.1996.

- Council Recommendation of 30 November 1994 concerning a specimen bilateral readmission agreement between a Member State and a third country, OJ C 274, 19.09.1996.
- Declaration on Principles of Governing External Aspects of Migration Policy, European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Edinburg 11-12 December 1992, http://www.europarl.europa.eu/summits/edinburgh/a5_en.pdf (Erişim Tarihi:26.05.2017)
- Eisele, Katharina, *The External Dimension of the EU's Migration Policy, Different Legal Positions of Third-Country Nationals in the EU: A Comparative Perspective*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2014.
- European Commission Green Paper on a Community Return Policy on Illegal Residents, COM(2002) 175 final, Brüksel, Belçika, 10.04.2002, Madde 4.2, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:52002DC0175> , (Erişim Tarihi: 17.06.2017).
- European Commission Migration and Home Affairs, Return & Readmission, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/return-readmission_en (Erişim Tarihi: 16.06.2017).
- European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, First Annual Report on the Facility for Refugees in Turkey, 02.03.2017, COM(2017)130 Final, s.8, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/170302_facility_for_refugees_in_turkey_first_annual_report.pdf, (Erişim Tarihi:28.06.2017).
- European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Tampere 15-16 October 1999, http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm#union (Erişim Tarihi:27.05.2017)
- European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Seville 21-22 June 2002, para.33. http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/presidency-conclusions_seville-european-council_-21-and-22-june-2002 (Erişim Tarihi: 09.06.2017)
- Giuffre, Mariagiulia, "Readmission Agreements and Refugee Rights: From a Critique to a Proposal", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 32, No. 3, ss.79-111.
- Hailbronner, Kay, "Readmission Agreements and the Obligation on States under Public International Law to Readmit their Own and Foreign Nationals", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Yıl: 1997,Cilt:57, ss.1-50.
- Hillion, Christophe, Panos Koutrakos (der.), *Mixed Agreements Revisited: The EU and Member States in the World*, Hart Publishing, Oxford, 2010.
- Moreno-Lax, Violeta, "The Legality of the "Safe Third Country" Notion Contested: Insights from the Law of Treaties", içinde G.S. Goodwin-Gill and P. Weckel (der.), *Migration & Refugee Protection in the 21st Century: Legal Aspects - The Hague Academy of International Law Centre for Research*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2015, ss.665-721.
- Mrabet, El Arbi, "Readmission Agreements. The Case of Morocco", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, ss.379-385.
- Panizzon, Marion, *Readmission Agreements of EU Member States: A Case For EU Subsidiarity or Dualism?*, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 31, No. 4, ss.101-133.
- Peers, Steeve, "Irregular Migration and EU External Relations", içinde Barbara Bogusz et al., (der.), *Irregular Immigration and Human Rights: Theoretical, European and International perspectives*, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2004, ss.193-219.
- Porrez, Dennis, *The EU-Russia readmission and visa facilitation agreement in a comparative perspective*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ghent Üniversitesi, 2014), http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/163/370/RUG01-002163370_2014_0001_AC.pdf, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

- Roig, Annabelle, Thomas Huddleston, "EC Readmission Agreements: A Re-evaluation of the Political Impasse", *European Journal of Migration and Law*, Yıl:2007, Cilt:9, ss.363-387.
- Schieffer, Martin, "Community Readmission Agreements with Third Countries - Objectives, Substance and Current State of Negotiations", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, ss.343-357.
- Trauner, Florian, Imke Kruse, "EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: A New Standard EU Foreign Policy Tool?", *European Journal of Migration and Law*, Vol.10, 2008,ss.411-438.
- Trauner, Florian, Imke Kruse, *EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: Implementing a New EU Security Approach in the Neighbourhood*, CEPS Working Document No.290, Centre for European Policy Studies, Brüksel, 2008.
- Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, Göç İstatistik Raporu, Mayıs 2017, Tablo 12, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/88360142_goc-istatistik-raporu-mayis-2017.pdf, (Erişim Tarihi:28.06.2017).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunmasına Dair Kanun Tasarısı ile Avrupa Birliği Uyum Komisyonu, İçişleri Komisyonu ve Dışişleri Komisyonu Raporları, (1/876), <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss554.pdf>, (Erişim Tarihi:26.06.2017).
- Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma ile Oluşturulan Ortak Geri Kabul Komitesinin 2/2016 Sayılı Kararı, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss298.pdf>, (Erişim Tarihi:26.06.2017).
- Türkiye-AB Zirvesi, 18 Mart 2016 Tarihli Türkiye-AB Zirvesi Ortak Açıklaması, <http://www.ab.gov.tr/50241.html>, (Erişim Tarihi:28.06.2017).
- UNHCR, Bir milyon mülteci ve göçmen 2015 yılında Avrupa'ya ulaştı, Birleşmiş Milletler Türkiye Dergisi, <http://www.bmdergi.org/tr/bir-milyon-multeci-ve-gocmen-2015-yilinda-avrupaya-ulasti/>, (Erişim Tarihi:28.06.2017).